

УДК 349.22

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.7>*О. В. Войцишена*

АНТИЧНИЙ І СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ ПЕРІОДИ РОЗВИТКУ ГУМАНІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ЯК ІДЕЙНОЇ ОСНОВИ ДЛЯ ЗАБОРОНИ ДИСКРИМІНАЦІЇ У СФЕРІ ПРАЦІ

Постановка проблеми. В умовах сучасної соціально-економічної нестабільності, що зачіпає в рівній мірі й сферу праці, роботодавцями все частіше заявляються ідеї про важливість комплексного перегляду фундаментальних засад трудового права, що нібито перестають відповідати потребам динамічного розвитку ринку, а тому негативно позначаються на безпековій обстановці в сфері національної безпеки. Зважаючи на це, як відзначають учені [1, с. 278-279], у ряді держав здійснюються процеси по фактичній трансформації трудового права в так зване «право ринку праці», яке нерідко втрачає свою соціальну функцію та допускає підходи в організації трудових відносин, яким властивими є очевидні ознаки дискримінації. Тим часом, в умовах існування дійсно правової, соціальної та демократичної держави, яка визнає пріоритетність прав і свобод людини, набуває особливої значимості розуміння неприпустимості нівелювання принципу рівності та заборони дискримінації в цілому та у сфері праці та зайнятості, зокрема. Це пояснюється насамперед тим, що відповідний принцип історично сформувався як вираз загальновизнаної ідеї про неможливість утиску прав працівника з будь-яких дискримінаційних підстав та закріпився саме завдяки багатовіковому розвитку гуманістичного правового світогляду.

Зважаючи на це можемо констатувати необхідність переосмислення фундаментальних засад трудового права в умовах множини кризових явищ, що спонукають сучасні держави до десоціалізації сфери праці та до фактичної заміни трудового права на умовне «право ринку праці». При цьому з огляду на широту окресленого питання в цій науковій розвідці слід зосередити увагу на аналізі становлення гуманістичного соціально-правового світогляду та зародження ідеї рівності у античний період та в епоху Середньовіччя. Важливість цього обумовлена тим, що саме ці історичні періоди зародження та розвитку гуманістично-правової думки демонструють те, яким саме чином сформувався фундаментальний погляд на рівність людей і неприпустимість звуження прав працівників і роботодавців.

Аналіз наукової останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи наявну наукову літературу можемо помітити, що по сьогодні античний і середньовічний періоди розвитку гуманістичного світогляду як ідейної основи для заборони дискримінації у сфері праці ще не були предметом окремої наукової розвідки. Разом із тим, слід констатувати, що окремі аспекти цього питання вже розкривались у наукових напрацюваннях ряду українських учених, серед яких: А.І. Гелеш, О.В. Грищук, М.О. Данилов, І.В. Кочурська, Д.Г. Лохіна, В.В. Пузанова, А.С. Пуховська, Н.О. Славова, С.С. Чеботарьов, В.Ф. Шинкарук та ін. Грунтуючись на науко-

вих напрацюваннях цих та ін. учених можемо сформувати актуальну думку стосовно того, як в означені періоди розвитку гуманістичного правового світогляду зароджувалась ідея рівності людей в цілому та в сфері праці, зокрема.

Отже, **метою статті** є аналіз розвитку гуманістичного світогляду як ідейної основи для заборони дискримінації у сфері праці в античний та середньовічний періоди. Для досягнення цієї мети необхідно: 1) з'ясувати період, з якого почалось формування гуманістичного правового світогляду, в контексті якого почали формуватися ідеї про рівність людей; 2) проаналізувати особливості гуманістичного правового світогляду античного періоду та погляди античних філософів на проблематику рівності людей; 3) дослідити особливості трансформації поглядів на рівність в період середньовічного розвитку гуманістичного правового світогляду; 4) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Вирішуючи поставлені завдання слід зауважити, що основне місце у формуванні ранніх концепцій рівності і недискримінації зайняла ідея про самоцінність людської особистості, а також визнання її моральної та соціальної суб'єктності у рамках певної системи суспільних відносин. При цьому розгляд цього питання слід розпочати саме з античного періоду, адже в цю давню епоху почали окреслюватись перші концептуальні зачатки правової думки, що визнає цінність рівності (хоча й у теоретичному, філософському вимірі), які в подальшому (попри зрушення у бік теоцентризму), збереглися та розвинулись у принципово важливі для гуманістичного правового мислення (на ньому сформувалось сучасне трудове право в цілому) уявлення про цінність людини в різних контекстах її соціального буття.

Розглядаючи *античний період* зауважимо, що хоча витoki гуманізму, безсумнівно, можна знайти й в інших стародавніх культурних центрах розвитку цивілізації (зокрема, відповідні ідеї можна виявити в працях Лао-Цзи, Конфуція, Мо-Цзи та ін. [2, с. 89-90]), однак найбільш помітне та концептуально вивірене втілення гуманістичних і правових ідей відбулося саме в рамках греко-римської культури, а особливо – в Афінах (V ст. до н.е.). Вказане можна пояснити тим, що становлення античної філософії ознаменувало собою вирішальний поворот до раціонально-логічного способу пояснення як природних, так і суспільних явищ, що дозволило античним мислителям фрагментарно осмислити основи права та справедливості, а у відповідній мірі й ідеї «справедливої рівності», як раціональної ідеї. Тому саме в античності були вперше поставлені, розроблені та концептуально окреслені й фундаментальні проблеми права, зокрема, й пов'язані зі свободою, рівністю, людиноцентризмом. Зокрема, українські вчені О. В. Грищук і А. І. Гелеша в означеному контексті звертають увагу на те, що для давньогрецької філософії характерне тлумачення права як виразника свободи та втілення політичної справедливості, системи норм поведінки вільних і рівних людей, спрямованої на охорону інтересів поліса та його громадян [3, с. 65]. Зазначимо, що відповідне розуміння свободи і рівності, спрямоване на захист інтересів спільноти, породило перші передумови того, що в більш пізні епохи буде названо «заборонаю дискримінації» – нерівного поводження, що підриває ідею єдності і справедливості в суспільстві.

Уже в поглядах мислителів-софістів (V-IV ст. до н.е.) ми можемо спостерігати більш розвинені, поглиблені осмислення сутності рівності, а також окремі фундаментальні ідеї про природну рівність всіх людей. Так, Протагор у своїй знаменитій формулі «Людина є міра всіх речей» підкреслював, що людська індивідуальність та питання такої індивідуальності повинні стати центральним об'єктом соціального і правового устрою тогочасної держави та суспільства [4, с. 368]. У свою чергу софіст Антифонт, розробляючи тезу про «природну рівність» людей, виходив за рамки лише політичної свободи, наполягаючи на тому, що природа не розрізняє ні знатних, ні рабів, так само як і Алкідам стверджував, що за об'єктивною природою всі люди є рівними між собою [5, с. 310]. При цьому необхідно визнати, що подібні гуманістичні ідеї, хоча й не набули в період античності дійсно широкого практичного поширення (перш за все, в умовах існування рабства, яке дієво заперечує рівність людей і недопущення їх дискримінації у сфері праці та зайнятості, беручи до уваги абсолютне заперечення свободи праці на той період щодо деяких класів людей), все ж дозволили вперше в Європі сформуванню аргументованої ідеї про природу рівності, на основі якої в подальшому була розвинена концепція рівності в праві в цілому та в трудовому праві, зокрема.

Також в питанні, яке нами розглядається, слід враховувати й те, що античний культурі в цілому був притаманний так званий «ментальний принцип інтелектуалізму», в силу якого людський розум розглядався в якості вищої інстанції, що виправдовує як соціальні, так і етичні норми суспільного буття. На основі такої логіки фактично виникло розуміння гуманістичності як «розумності». Зокрема, античні мислителі вважали, що кожна людина повинна прагнути до самовдосконалення і гармонії, ставати особистістю, удосконалюється не тільки в моральному, але також і в матеріально-соціальному аспекті буття. Відповідно, на той момент формувався «правовий гуманізм», як ідеологічна основа рівності і заборони дискримінації, що не могла не відображати цю установку, а тому закон, забезпечуючи відповідним чином правове впорядкування відносин в полісі, був покликаний сприяти доброчесності і гармонійному розвитку громадян, який пов'язувався з потребою забезпечення можливостей людей до самовдосконалення.

Так, у праці Аристотеля «Політика» (власне, як і в «Нікомаховій етиці») держава мислителем описується як «природне» об'єднання, покликане гарантувати справедливість і забезпечити щасливе життя людям, які від природи є істотами суспільними та розумними. На думку античного філософа, поліс зобов'язаний створювати і видавати законодавчі акти, орієнтовані на виховання гуманного та добропорядного громадянина, а «знатні особи» у свою чергу мають розподіляти між собою «неімущих» й, надавши їм необхідну допомогу, посилати на різні роботи. Держава в цьому контексті служить зовнішнім соціальним фактором, що сприяє формуванню у кожного індивіда моральної, розумної і суспільної суті, а, отже (якщо продовжувати логіку Аристотеля), держава постає в якості соціально відповідального суб'єкта, який формує умови соціального буття, заснованого на ідеях гуманізму і умовної рівності, в результаті чого можливе досягнення певного рівня благополуччя громадян.

Аналогічні ідеї, хоча й в іншій інтерпретації, ми також знаходимо у Платона, перш за все в його діалозі «Держава». Необхідно відзначити, що Платон розглядав державу з точки зору її фактичної спроможності забезпечити умови морального вдосконалення громадян і зважену гармонію буття в суспільстві. При цьому, незважаючи на прихильність цього мислителя ідеям «колективізму» та неприйняття індивідуалістичного сприйняття свободи, слід підкреслити, що (застосовуючи метод історизму) в той історичний період розвитку права, коли громадяни поліса користувалися широким колом прав і свобод, платонівські ідеї про устрій справедливої держави мали яскраво виражений гуманістичний посил. Це можна пояснити тим, що ключовою метою Платон вважав «вдосконалення людини» і забезпечення щастя всіх верств суспільства, незалежно від знатності або походження [6, с. 136-137]. Отже, можемо дійти також думки, що його вчення (аналогічно вченню Аристотеля) вносило істотний внесок у подальше формування принципу рівності людей в цілому й в сфері праці та зайнятості, зокрема.

Крім того, слід зауважити й те, що суттєві перетворення гуманістичного правового світогляду, що відобразилися на еволюції ідеї рівності, відбулися також в *епoxy Середньовіччя*, будучи багато в чому зумовленими процесом християнізації європейських народів, а також пов'язаним із цим становленням особливого світогляду, заснованого на теоцентризмі (богоцентризмі) [7, с. 51]. Так, на підставі християнського переосмислення природи людини в цілому існуючі до цього гуманістичні уявлення про людини наповнилися новим змістом, який не міг повною мірою ув'язуватись із античним тлумаченням природи людини, суб'єктності людини, як важливих аргументів культивування ідеї природної рівності усіх людей. Так, зокрема, якщо в період античності мислителі зосереджували всю свою увагу насамперед на важливості раціонального самовдосконалення особистості, то в Середні віки ідея людського вдосконалення та цінності індивіда тлумачились в нерозривному зв'язку із божественним промислом і релігійною етикою.

При цьому, особливо помітною ця тенденція була на території Давньої Української Держави – України-Русі, що була хрещена в 988 році й з того періоду обрала релігійно-моральні аспекти формування особистості в якості єдино правильних (замінюючи собою дохристиянські уявлення про природу людини та спроможність людей бути рівними). Так учені [7, с. 51; 8, с. 313; 9, с. 11-22] з цього приводу відзначають, що дослідження берестяних грамот, а також літературних творів того часу (наприклад, «Слова про закон і благодать», «Повісті временних літ», «Слова про Ігорів похід» та ін.) дозволяє стверджувати, що в цих пам'ятках киеворуського письменства закріплювалися базові для середньовічної епохи гуманістичні цінності, серед яких: прагнення до знань, любов до рідної землі, необхідність досягнення гармонії душі та тіла, моральна чеснота. Утім, всі ці ідеї отримали яскраво виражену релігійну інтерпретацію: образ ідеальної людини та суспільства наповнювався божественним змістом, цілісно узгоджувачись із концепцією, згідно з якою людина створена «за образом і подобою Божою» й зобов'язана удосконалюватися духовно для уподібнення Творцеві.

У такому контексті істотно змінилося й розуміння змісту свободи та рівності людей: будучи проголошеним в античній філософії фундаментом людського буття, в Середні століття свобода все більше (з розвитком християнської думки і етики) виявлялася поставленою у залежність від волі Бога, крізь призму якого всі люди вважались рівними. Гуманістичність в релігійній свідомості того часу трактувалася через призму подвижництва та милосердя, а тому центральне місце в цьому питанні почала займати ідея співчуття і любові до ближнього. При цьому необхідно звернути увагу на те, що в цей час визнавалася необхідність виконання всіх божественних заповідей, серед яких і заповідь, якою констатувалось, що всі люди рівні перед Богом. Таким чином, це прогресивне розуміння рівності стало однією з важливих передумов становлення сучасної ідеї рівності (як у суспільному, так і в правовому осмисленні сутності рівності). Проте, слід визнати, що проголошена в Середньовічній Європі концепція «рівності всіх в Бозі» насправді не припускала реального застосування в світському житті суспільства, адже, людина на той період осмислювався як істота, чия воля вільна рівно настільки, наскільки вона узгоджена з «Божим промислом».

Враховуючи зазначені особливості розвитку гуманістичної правової думки, а в рамках неї й ідеї рівності (неприпустимості дискримінації), українські дослідники О.В. Грищук та А.І. Гелеш звертають увагу на своєрідну парадоксальність середньовічної антропології, яка полягає в тому, що усвідомлення людиною своєї унікальності та неповторності йшло рука в руку з самоприниження перед обличчям Бога. Звідси впливала головна установка середньовічної християнської культури: людина в якості особистості цінна, проте вищий вираз її «людяності» полягає в тому, щоб підпорядкувати свою індивідуальність волі Бога. У суспільному контексті ця логіка виражалася в сприйнятті кожного індивіда як частини єдиного містичного тіла – Церкви, крізь призму якого передбачається єдність всіх у Бозі, але не абсолютизується свобода людської волі в світському розумінні [10, с. 118]. Таким чином, слід погодитися з М.О. Даниловим [7, с. 51] у том, що середньовічний гуманізм, безсумнівно, сприяв утвердженню уявлення про те, що всі люди рівні в своїй гідності «перед Лицем Божим», проте аж ніяк не ставив на заслужене чільне місце ідею свободи індивіда або його правову автономію в тому сенсі, який був характерний для античних мислителів, що в цілому звужувало на той час потенціал розвитку ідеї про рівність та недопустимість дискримінації людей.

Однак, незважаючи на те, що християнські мислителі багато в чому зробили крок назад у розвитку ідеї рівності, яка була сформована античними мислителями, необхідно визнати, що саме християнська доктрина рівності всіх «перед Богом» та «в Бозі» зробила значущий вплив на подальшу еволюцію правових систем і держав, формуючи реальні передумови для поступового утвердження в суспільній думці наступного принципу: якщо всі люди наділені Богом рівною душею і здатні до морального самовдосконалення, то і соціальні, а згодом й правові, бар'єри в суспільному бутті не можуть вважатися справедливими, гуманними – відповідними волі Божої. Таким чином, доходимо висновку, що саме середньовічні християнські переконання та уявлення про рівність заклали

основу сучасному розумінню рівності (загалом і в сфері праці, зокрема), в якій не допускається дискримінація насамперед тому, що вона принижує людську гідність, що неприпустимо як з богословської, так і з загальногуманістичної точок зору.

Висновки. Уже в період античності гуманістичний правовий світогляд почав оформлятися як особлива модель осмислення реальності, в рамках якої держава й окремі громадяни зв'язувалися між собою взаємною відповідальністю. З одного боку, кожен індивід зобов'язаний був прагнути до досконалості та тим самим вносити вклад в розвиток поліса; з іншого боку, сама держава повинна була створювати умови для «щасливого життя» і виховання добродішних членів суспільства. Саме з такої ідеї, заснованої на раціональному визнанні цінності кожної людини, її свободи та здатності до самореалізації, в подальшому могла сформуватися основоположна ідея рівності та неприйняття дискримінації, що в подальшому змогла стати однією з базових засад сучасного права, в тому числі трудового права. Це пояснюється тим, що в основі будь-якого рівного (недискримінаційного) ставлення лежить презумпція рівної цінності кожної людини і визнання того факту, що правовий порядок існує на благо всіх, незалежно від соціального статусу чи інших відмінностей. При цьому вже в контексті становлення та розвитку гуманістичного правового світогляду Середніх віків, що ґрунтувалась на релігійній інтерпретації змісту людського буття, з одного боку, закладався фундамент для майбутнього розуміння рівності (як морально-релігійного принципу єдності людей перед Богом), а з іншого – не допускалась повною мірою світська автономія людини, яка в подальшому стане значимою основою для формування сучасного принципу рівності та свободи в праві. Саме окреслений «двоїстий» характер середньовічного християнського гуманізму заклав передумови для спадкоємного зв'язку між давньою (античною) установкою на цінність людини і новими, вже постсередньовічними ідеями правової свободи і рівності, що згодом оформилися в тому числі й в таких інститутах, як недопущення дискримінації в сфері праці.

Література

1. Пузанова В.В. Вияв гуманізму у випадках припинення трудових правовідносин. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі*: зб. наук. ст. за матеріалами VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 18 квітня 2019 р.). Житомир: ЖНАЕУ, 2019. С. 278-280.
2. Лохіна Д.Г. Основні риси гуманізму та історичний аналіз розвитку гуманістичних ідей Давнього Китаю, Античності та Арабського Халіфату. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2012. № 6(53). С. 88-93.
3. Грицук О.В., Гелеш А.І. Формування та розвиток ідей гуманізму в праві: монографія. Хмельницький: ХУУП, 2013. 288 с.
4. Чеботарьов С.С. Гуманістичні засади права: до історії питання. *Публічне право*. 2013. № 1. С. 367-374.
5. Пуховська А.С. Правова рівність у контексті правового світогляду та прав людини. *Альманах права*. 2014. Вип. 5. С. 308-312.
6. Славова Н.О. Антропоцентризм як принцип правотворчості. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 1. С. 134-142.
7. Данилов М.О. Процес зародження та розвитку гуманістичного правового світогляду. *Соціальне право*. 2020. № 4. С. 49-54. doi:10.37440/soclaw.2020.04.09.

8. Кочурська І.В. Гуманізація професійної підготовки майбутніх педагогів-музикантів як соціально-педагогічна проблема у вітчизняній науці й практиці. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2013. № 36. С. 313-317.

9. Шинкарук В.Ф. Аз-Буки. Літературно-мистецькі студії. Житомир: Полісся, 2015. 278 с.

10. Гелеш А.І. Формування та розвиток ідеї гуманізму в праві: філософсько-правовий вимір: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Львів, 2012. 190 с.

Анотація

Войцишена О. В. Античний і середньовічний періоди розвитку гуманістичного світогляду як ідейної основи для заборони дискримінації у сфері праці. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу розвитку в античній та середньовічній періоди гуманістичного світогляду як ідейної основи для подальшої заборони дискримінації у сфері праці. Автором встановлюється, що в Європі зародження гуманістичного правового мислення та перші погляди на рівність людей помічаються в Античній Греції. Найбільш прогресивно ідея рівності була на той час окреслена у формулі Протагора «Людина є міра всіх речей», що знайшла відображення в працях інших мислителів-софістів, а також певною мірою у працях Аристотеля та Платона. Ідея рівності також розвивалась крізь призму ідеї, що кожна людина повинна прагнути до самовдосконалення і гармонії, ставати особистістю, сприяючи благополуччю держави, а держава повинна допомагати громадянам в їх самоудосконаленні, незалежно від знатності або походження. Паралельно в Стародавній Греції також розпочалося становлення концепції соціальної відповідальності, яка сприяла подальшому розвитку рівності та забезпеченні незаможних громадян їжею та роботою (зайнятістю). В епоху Середньовіччя ідея рівності людей тлумачилась з богословської позиції, згідно з якою людина створена «за образом і подобою Божою». Утім, в дійсності у Середньовічній Європі концепція «рівності всіх в Бозі» та «перед Богом» насправді не припускала реального застосування ідеї рівності в світському житті, адже, людина на той період осмислювалася як істота, чия воля вільна рівно настільки, наскільки вона узгоджена з «Божим промислом». Звідси випливала головна установка середньовічної християнської культури: людина в якості особистості цінна, проте вищий вираз її «людяності» полягає в тому, щоб підпорядкувати свою індивідуальність волі Бога. Поряд із тим, саме на основі християнської моралі в подальшому змогла бути окреслена логіка, за якою: якщо всі люди наділені Богом рівною душею і здатні до морального самовдосконалення, то і соціальні, а згодом й правові, бар'єри в суспільному бутті не можуть вважатися справедливими, гуманними – відповідними волі Божої. З цієї підстави робиться висновок, що саме середньовічні християнські переконання та уявлення про рівність заклали основу сучасному розумінню рівності (загалом і в сфері праці, зокрема), в якій не допускається дискримінація насамперед тому, що вона принижує людську гідність, що неприпустимо як з богословської, так і з загальногуманістичної точок зору.

Ключові слова: гуманізм, гуманістичний правовий світогляд, ідея рівності, рівність, сфера праці, трудове право.

Summary

Voitsyshena O. V. The ancient and medieval periods of the development of the humanistic worldview as an ideological basis for the prohibition of discrimination in the workplace. – Article.

This paper analyzes how the development of a humanistic worldview in the ancient and medieval periods served as the ideological foundation for the eventual prohibition of discrimination in the world of work. The author argues that Europe's earliest humanistic legal thought and the idea of human equality emerged in Ancient Greece. The principle of equality found its most notable expression in Protagoras's statement, "Man is the measure of all things," which influenced other sophistic philosophers and, to some extent, the works of Aristotle and Plato. During this era, the concept of equality was also linked to personal self-improvement and societal harmony: everyone was expected to strive for self-betterment, benefiting the state, while the state in turn was expected to support this development, regardless of an individual's rank or origin. Concurrently, ideas of social responsibility took root, leading to early measures that provided food and employment for poorer citizens. In the Middle Ages, the notion of human equality was reframed within a theological context, where humans were said to be created "in the image and likeness of God." However, medieval European society did not interpret the doctrines of "equality in God" or "before God" as a practical endorsement of secular equality. Instead, free will was considered valid only insofar as it aligned with "God's providence," resulting in a central tenet of medieval Christian culture: although individuals possessed inherent worth, true human fulfillment was seen in submitting one's individuality to God's will.

Nevertheless, Christian morality laid the groundwork for a broader concept of equality by suggesting that, if all people share an equal soul and can morally better themselves, social and, eventually, legal barriers in public life cannot be justified as fair or humane, nor as reflecting God's will. This evolving perspective of Christian thought thus contributed to the modern understanding of equality, both generally and in the world of work. In this view, discrimination is untenable precisely because it degrades human dignity – an outcome deemed unacceptable on both theological and humanistic grounds.

Key words: equality, humanism, humanistic legal worldview, idea of equality, labor law, world of work.

Дата надходження статті: 20.09.2025

Дата прийняття статті: 15.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025